

Попова Т.

Петр Михайлович Бицилли: портрет в манере «сфумато». – Одесса: Бондаренко М.А., 2021. – 560 с.

Попова Т.

Петро Михайлович Біциллі: портрет у манері «сфумато». – Одеса: Бондаренко М.О., 2021. – 560 с.

Сфумато – мистецька техніка та водночас художня візія, зорієнтована на багатоманітну передачу гри світла й тіні навколо обрисів постатей і предметів.

Авторство сфумато як особливого мистецького способу пов'язують із Леонардо да Вінчі, а набуті філософські та культурологічні смисли – з низкою відомих мислителів, передусім із просторово-культурною концептуалізацією Юрія Лотмана.

У метафоричному сенсі для одеської дослідниці Тетяни Попової сфумато є висловом ідеї невловимості, неосяжності, ба навіть таємничості провідного героя її студії – історика Петра Біциллі (1879–1953 рр.). Проекції біоісторіографічного «сфумато» згенерували самобутню архітектоніку книги, в якій авторка висунула на перше місце ідею фрагмента для представлення життєвої і професійної історії історика як своєї інтелектуальної, культурної та персональної мозаїки.

Саме оперування фрагментом як формою композиційного плетива причинилося до конструювання сюжетної і стильової палітри, котра сполучила в монографії Т.Попової різні масштаби, ракурси, контексти та площини. Водночас її студія вирізняється виключною увагою до соціокогнітивних і пізнавальних аспектів, які продукують низку рефлексій щодо біциллезнавства в розрізі дисциплінарного ландшафту сучасної науки.

Така комбінація біоісторіографічних фрагментів із цілісними сегментами полідисциплінарної палітри й наукової концептуалізації створює оригінальний візерунок авторського викладу довкола уявного трикутника – Біциллі, біцилліана та біциллезнавство, котрий пов'язаний із широкими фаховими саморефлексіями цілої низки дослідників із кількох країн. Вочевидь, означена конструкція книги постала в річці сучасного ренесансного біографізму, що комбінує, сполучає чи, навпаки, специфікує, вирізняє відмінні стильові, жанрові й видові риси.

Зазвичай історія кожного історика нерозривно пов'язана з науковою авансценою та культурним середовищем, в яких розгорталися його професійні, повсякденні, комунікативні, інші практики. Для життєвих й інтелектуальних історій учених-гуманітаріїв першої половини ХХ ст. визначальними були Перша та Друга всесвітні катастрофи, екстремальні соціокультурні колізії військово-революційної доби, масових репресій, еміграції й ін.

Складна, насичена, мінлива та динамічна темпоральність першої половини ХХ ст. продукувала як строкатий уявний горизонт можливостей, так і варіативну палітру життєвих і професійних сюжетів. Для головного героя студії Т.Попової це означало не тільки тривалі роки еміграційного буття, а й те, що творчі здобутки, досягнення, ідеї, праці П.Біциллі повною мірою розкрилися з чималою часовою відстані. Так постав ефект повернення та відкриття спадщини та біографії цього інтелектуала, котрі своєю сполучилися з відомими метаморфозами радянської й пострадянської доби.

Ба більше, особливості рецепції доробку та інтелектуальної біографії П. Біцїлли породили не тільки ефект, так би мовити, відкладеного чи запізнлого сприйняття, а й спричинилися до того, що справжній масштаб історика в основних рисах вималювався лише через кілька десятиліть після його смерті.

Із такої перспективи доволі цікавим, самобутнім, іноді інтригуючим був пізнавальний процес відкриття чи наближення до імені Петра Біцїлли та його історичних студій. Недаремно Т. Попова приділяє велику увагу саме цьому процесу, котрий розглядає в річищі формування, становлення біцїллезнавства як на пострадянському просторі, так і поза його межами.

Зрештою, варто вказати на неоднозначність, розмаїтість фахових рефлексій відносно П. Біцїлли. Тим паче, що сполучення устремлінь і зацікавлень учених щодо студювання неординарної, а в багатьох аспектах унікальної постаті у царині науки й культури, зазвичай долає певний опір, навіть інерцією свідомості, коли конституюється як нова дисциплінарна сфера. Цей процес пережило й біцїллезнавство, котре пов'язало цілий ряд талановитих і цікавих науковців із різних країн.

Петро Біцїлли – уродженець космополітичної Одеси, що була тереном для культурної взаємодії різних етнонаціональних спільнот на південній околиці імперії Романових. Навіть більше, стосовно походження роду історика та його етнічної ідентифікації й до сьогодні побутують різноманітні версії – грецька, італійська, албанська. Гадають, що засновники одеської гілки роду були пов'язані з військовими переселенцями з Балкан, котрі опинилися в конфронтаційному полі спершу Венеційської республіки, згодом Російської імперії з Оттоманською Портою.

На думку Т. Попової, можливою версією в розв'язанні проблеми етнічного походження роду історика є сюжети, пов'язані з еллінізацією албанців унаслідок різних політичних, державних, етнокультурних метаморфоз. Ідеться про політику Алі-паші Тепеленського – правителя невеличкого князівства на обширах Південної Албанії, частини Греції та Македонії на межі XVIII–XIX ст., котрий намагався використати грецьку мову як офіційну для етнополітичної консолідації місцевого населення.

Нову хвилю еллінізації згенерував відомий «грецький проект» Катерини II, який фактично проголосив відповідний політичний курс Росії. Та ще більший вплив справив грецький національно-визвольний рух на початку XIX ст., породивши європейський філеллізм. Очевидно, що такі трансформації зробили доволі привабливою грецьку самоідентифікацію для вихідців із Балкан, особливо албанців, які прийняли російське підданство та вступили на військову чи цивільну службу.

Певна річ, у фокусі уваги опинилося й родинне середовище П. Біцїлли як за батьківською, так і за материнською лініями. Скажімо, серед його предків був відомий перекладач й історик літератури П. Вейнберг (1831–1908 рр.), а також ще цілий ряд неординарних творчих особистостей, котрі відігравали помітні ролі в культурному, громадському житті.

Та найбільше приваблює постать самого Петра Біцїлли. Допитливий, але хворобливий юнак, який із запізненням закінчив гімназію (лише 1899 р.) і став студентом у рік свого двадцятиліття, вирізнявся як винятковими здібностями, так і швидкоплинними захопленнями в душі революційного романтизму початку 1900-х рр. Його університетська кар'єра розгорталася досить успішно, хоч і з певним запізненням, коли порівнювати схожі професійні та життєві історії. Водночас вона виявила дивовижне розмаїття наукових інтенцій і зацікавлень молодого вченого у царині античності, медієвістики, новістики, котрі сполучалися з низкою філологічних практик, а також з інтересами на полі філософії історії, культурології, теорії та методології історії.

Зрештою, П. Біцїлли як історик за одеської доби вирізнявся надзвичайним жанровим і видовим багатством творчих практик, зокрема виступав як автор монографій,

статей, рецензій, поданих, за висловом Т.Попової, у форматі невеликих «історіографічних мініатюр», навчальних курсів тощо. Навіть більше, він був керівником семінарів, які органічно доповнювали наукові й освітні практики, а саме прищеплювали зацікавлення до тонкого джерельного аналізу на широкому історіографічному й культурному тлі.

З одного боку, П.Біціллі доволі добре вписався та по-своєму репрезентував одеський цех істориків. Проте, з іншого боку, дедалі виразніше проступав персональний візерунок його творчості, схильність до нестандартних поворотів мислення, приміром очевидний нахил до сполучення джерельних інтерпретацій з історіографічними й культурологічними рефлексіями, прагнення осягнути світоглядний і ціннісний світ середньовічної людини, урешті-решт розмаїті зацікавлення у сфері історії історіографії, теорії та методології історії тощо. Наприклад, його думка про багатоманітність феноменів історичного життя продукує порівняння з віталістичними контекстами, зрізами минувшини, котрі чимдалі частіше простежуються в наукових практиках і текстах істориків перших десятиліть ХХ ст.

За спостереженнями Т.Попової, П.Біціллі, хоч і вирізнявся досить обмеженою політичною активністю, проте декларував свою прихильність до партії соціалістів-революціонерів. З огляду на істотний брак свідчень достеменно складно пояснити його політичні симпатії, зокрема їх умотивованість. Авторка припускає, що історик підпав під дружній вплив А.Флоровського, чий старший брат мав есерівську політичну орієнтацію, про яку згадував історик С.Боровий у своїх спогадах.

Проте можливе й інше пояснення. Адже соціалісти-революціонери ще 1906 р. обстоювали ідею соціалізації землі як наріжний концепт партійної програми, навколо якої розгорталися відповідні політичні й культурно-громадські практики. Можливо, есерівські симпатії П.Біціллі були пов'язані з його практиками медієвіста, котрий глибоко осмислював проблеми аграрної та соціальної історії й екстраполював свої спостереження на імперські реалії початку ХХ ст., поміж яких аграрне питання було дуже болючим.

Утім, на цьому місці споглядаємо очевидний світоглядний дисонанс, оскільки ідея нової культурної людини, що її поділяв П.Біціллі за революційних часів, радше нагадувала ідеали ліберальної демократії, аніж морально-етичне світосприйняття, властиве поміркованим соціалістам-революціонерам. Коли взяти до уваги те, що значна частина університетської професури в Російській імперії здебільшого належала чи співчувала конституційним демократам (кадетам), яких навіть називали «професорською партією», то така позиція історика висуває питання щодо його світоглядних засад.

Зауважимо, що перші десятиліття ХХ ст. були часом, в який розпочався перехід від класичної до некласичної науки, котрий на різних національних обшарах був уповільнений, іноді, навпаки, пришвидшений і навіть обірваний у певний момент. Можливо, саме на цьому ґрунті доречно дошукуватися причин та передумов того, чому стильовий профіль і творчі практики П.Біціллі доволі складно співвіднести з усталеними схемами «схоларної історії».

Заразом Т.Попова відзначає досить складні й неоднозначні контексти взаємин П.Біціллі з петербурзькою історико-культурною школою медієвістів на чолі з І.Гревсом чи дискретність у стосунках із цікавими й багатограними одеськими істориками (Е. фон Штерн, В.Крусман, Є.Щепкін). Адже складність реконструкції виразного персонального зв'язку вчитель / учень упродовж тривалого часу, мінливість і розмаїтість наукових зацікавлень, багатство й насиченість освітніх та педагогічних практик, очевидний брак авторефлексій щодо власної схоларної ідентичності спонукає до пошуків

можливого експериментального періоду в його інтелектуальній біографії. Ідеться про зорієнтованість інтелектуала на внутрішні саморефлексії, самопізнання, «виношування» ідей і концептів, базованих на різноманітному досвіді, перехресних та доповнюючих практиках, що в якийсь момент генерують креативний сплеск.

Зрештою, авторка висуває на передній план просторово-регіональний мікросоціум формування П.Біцїлли, котрий пов'язує його з «одеською школою істориків» у широкому сенсі. Заразом Т.Попова припускає можливість наукової інтерференції, себто перехресчування різних наукових шкіл, відмінних типів наукової культури, котрі причинилися до незвичайного стильового профілю цього вченого-гуманітарія.

Зазначимо, що в річищі життєвої історії й інтелектуальної біографії П.Біцїлли перехідним періодом і заразом часом напівізоляції («культурної самотності»), принаймні відстороненості, був відносно короткий югославський період (1920–1923 рр.). На той час він не мав ані наукової, ані політичної репутації в емігрантському середовищі, що віддалило його від провідних осередків академічного й культурного життя. Доволі цікавою та показовою видається його калейдоскопічна рецепція євразійства, очевидна віддаленість від якого в низці рис нагадує ставлення історика до схолярної ідентифікації.

Болгарська доба П.Біцїлли виявила дивовижний творчий потенціал історика і стала часом розмаїтих творчих експериментів, хоч він посідав становище іноземця за контрактом упродовж 1924–1948 рр. у Софійському університеті. Звісно, порівняно з одеським (1879–1919 рр.), цей період у книзі Т.Попової представлено більш специфіковано та мозаїчно з наголосами на окремих аспектах його інтелектуальної біографії та наукових практик.

Від середини 1920-х рр. відбувається очевидний сплеск у творчості П.Біцїлли, хоч соціокультурне середовище, життєві обставини та фахові передумови в Болгарії не були сприятливими, позаяк змушували його мігрувати від улюбленої царини – медієвістики. Недаремно у працях емігрантської доби простежуються нові дослідницькі стратегії, зорієнтовані на типологічне маркування культури, мислення, світосприйняття, на якому акцентує увагу одеська дослідниця.

Ця проблематика й сюжети наукових студій ученого-емігранта неминуче нав'язували перегляд пізнавальних можливостей у світлі гострої кризи класичного історизму, котра перехресчувалася з культурними, духовними, суспільними й іншими викликами міжвоєнної доби. У певному розумінні доречно вести мову про свого роду «персональний маршрут» історика, який торував шлях від континенту класичного соціогуманітарного знання до уявних обрисів неокласичної науки. Приміром, низка пасажів П.Біцїлли нагадують або наслідують неогегельянські устремління Б.Кроче. Тим паче, що в «Очерках теории исторической науки» (Прага, 1925 р.) історик-емігрант згадує, аналізує, описує розмаїті пізнавальні практики близько 500 мислителів, учених, письменників, художників.

Навіть більше, міркування П.Біцїлли про роль понять у конструюванні минувшини відображають переосмислення пізнавальних вимог й інструментальних новацій першої третини ХХ ст., які постали під впливом неокантіанства, соціологізації історії, феноменології тощо. Із такої перспективи сучасну полеміку про інтердисциплінарність творчих практик і текстів П.Біцїлли, його пошуки «історичного синтезу» варто пов'язати зі шляхами й моделями становлення неокласичної науки. Звісно, до цього спричинилися як попередній досвід ученого, так і обмеженість («емігрантська провінція»), точніше особлива комбінація можливостей і перспектив для його фахових практик у болгарську добу.

Так чи інакше, проте П.Біціллі, попри свій статус професора-іноземця, увійшов як самобутній та яскравий інтелектуал до болгарської історіографії, про що свідчать як його студії, так і впливи на практики й тексти тамтешніх істориків.

Зауважимо, що Т.Попова прагне представити практики, ідеї й тексти П.Біціллі у світлі широкої історіографічної та інтелектуальної палітри, зокрема зіставляє їх із найрізноманітнішими мислителями, як-от концепції й візії Ф.Анкерсміта, М.Бахтіна, А.Бергсона, Я.Буркгардта, Б.Кроче, А.Шлезінгера-молодшого, О.Шпенглера та ряду інших.

На цьому місці постають очевидні певні паралелі між П.Біціллі й М.Драгомановим. Обоє інтелектуалів сполучає, попри часову відстань, не тільки належність до професорської корпорації Софійського університету, а й космополітична налаштованість, схильність до широких порівняльно-історичних сюжетів, обстоювання думки про самоцінність особистості, хоч і з різними акцентуаціями та культурними смислами, і навіть схожі метаморфози у фаховій спеціалізації, зокрема міграція від античності до сучасності, від історії до історії літератури тощо.

Щоправда, очевидні й кардинальні відмінності, позаяк М.Драгоманов передусім був українським політичним мислителем кінця XIX ст., але водночас мав реноме поважного академічного вченого, був переконаним прибічником поступу й еволюціонізму на позитивістській основі. Натомість П.Біціллі як історик прагнув досягнути загальний «дух культури» в її багатоманітних виявах, що наближало його до неогегельянства, а почасти до неокантіанства й феноменології.

Варто побажати, щоби майбутні дослідники творчості П.Біціллі більш широко опрацювали та розробили українські паралелі, сюжети, контексти в його спадщині й біографії. Зауважимо, що його рецепція історії України, української культури, російсько-українських відносин була досить складною та неоднозначною, а в багатьох аспектах відображала традицію «загальноросійської єдності», що її тією чи іншою мірою поділяли багато тодішніх одеських істориків. Гадаємо, було б цікаво зіставити інтелектуальні біографії, студії та дослідницькі практики П.Біціллі й Д.Чижевського, котрі демонструють як різні професійні та життєві сценарії, так і певні схожі риси практик і текстів, скажімо у сенсі їх інтердисциплінарної спрямованості.

Зрештою, багатство пізнавальних, методологічних, культурних, інтелектуальних сюжетів у книзі Т.Попової не заступає, а радше, навпаки, відтіняє постать П.Біціллі і як ученого-гуманітарія, і як людини. Тож на сторінках студії одеської історикині він постає особистістю з великою кількістю біографічних подробиць та емоційно-психологічних відтінків персонального буття.

Насамкінець відзначимо, що Тетяна Попова сконструювала і представила цілу галерею взаємодоповнюючих, перехресних та водночас рельєфних образів П.Біціллі. Така розмаїта палітра безперечно вирізняє її студію поміж сучасних інтелектуальних біографій, біоісторіографічних, персонологічних праць. У цьому сенсі сфумато як базова метафора не тільки добре репрезентує архітектонічний задум авторки, майстерно втілений у книзі, а й загальний стан біціллезнавства у просторі сучасної соціогуманітаристики, котрий окреслює солідні пізнавальні можливості та цікаві перспективи на ниві компаративістики.

Олексій ЯСЬ

член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), alexyas@ukr.net